

TEMES

Joan Estelrich i l'Expansió Catalana. La traducció de Prat de la Riba i Cambó en la Itàlia feixista

Giovanni C. Cattini

UNIVERSITAT DE BARCELONA

ABSTRACT

El text presenta la important tasca de Joan Estelrich en projectar el problema nacional català a l'estranger entre els anys 1919-1926. Se subratlla l'empenta que dona a la traducció d'obres de la cultura catalana en altres idiomes i especialment a l'italià. En aquest marc s'expliquen les relacions entre aquest intel·lectual català i l'italià Cesare Giardini. Seguint l'epistolari inèdit entre els dos, el text explica els rerefons en què es va fer la traducció de dos obres significatives com La nacionalitat catalana d'Enric Prat de la Riba i Entorn del feixisme italià de Francesc Cambó. En aquest marc, el text reflexiona i critica les interpretacions historiogràfiques que han llegit l'experiència de Cambó com la d'un autor proper al feixisme

Paraules clau: nacionalisme català, feixisme italià, Enric Prat de la Riba, Francesc Cambó, Joan Estelrich, Cesare Giardini.

ABSTRACT

The article introduces the important work of Joan Estelrich in projecting the Catalan national problem to the outside world between the years 1919-1926. It places special emphasis on the translation of the works of Catalan culture into other languages, paying significant attention to those in Italian. Within this framework, the relationship between this Catalan intellectual and the Italian Cesare Giardini is explained. Going over the collection of letters sent between the two of them, the text describes the years in which two important works were translated: La Nacionalitat catalana by Enric Prat de la Riba, and Entorn al feixisme italià by Francesc Cambó. Within this context, the piece reflects on and criticizes the hystoriographic interpretations that have seen the Cambó experience as that of an author close to Fascism.

Key words: Catalan nationalism, Italian Fascism, Enric Prat de la Riba, Francesc Cambó, Joan Estelrich, Cesare Giardini.

Joan Estelrich (Felanitx 1896 - París 1958) és un personatge la trajectòria vital del qual és força complexa i sintetitza d'una manera clara les contradiccions de la intel·lectualitat catalana de la primera meitat del segle XX.¹

Estelrich destaca des de la seva joventut per la seva precocitat: el 1913 fundà a la seva terra natal *La Gaceta de Menorca* i, el 1916 a Mallorca, fou un dels impulsors del Centre Regionalista. L'any següent col·laborava activament amb mossèn Alcover i Jordi Pons a *La Veu de Mallorca*, diari nascut a imitació de *La Veu de Catalunya*. Aquest fet suscità l'interès d'Enric Prat de la Riba, que li obrí les portes del diari lligaire. L'intel·lectual menorquí establí la seva residència a la capital catalana l'octubre de 1917. Aleshores començà un període d'intensa producció cultural que el portà a col·laborar amb diferents diaris i revistes i projectes editorials, de la qual destaca la seva breu però intensa col·laboració amb Eugeni d'Ors, amb qui acabà enfrontat.

El 1919, Estelrich creà les oficines d'Expansió Catalana amb la finalitat de projectar i fer conèixer la producció cultural catalana a l'estranger. Des d'aquest moment i fins a 1921 Estelrich manté contactes també amb les illes i especialment amb Joan March, amb el qual impulsà el diari *El Dia*, i tornà a viure a Mallorca. Les irreconciliables visions polítiques de March i Cambó portaren Estelrich a apostar pel segon i tornar a Barcelona el mateix any. A la Ciutat Comtal, rebé l'encàrrec del mateix Cambó d'estar al capdavant de la Fundació Bernat Metge. Paral·lelament continuà desenvolupant una intensa activitat catalanista i, especialment amb la dictadura de Primo de Rivera, treballà intensament, per compte de la Lliga Regionalista, per projectar el problema català internacionalment. Especialment, amb l'ajuda d'Alfons

---

¹ Sobre Joan Estelrich vegeu: I. GRAÑA «Pròleg» a J. Estelrich, *Entre la vida i els llibres*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia del Montserrat, 1996, p.V-XXVII; J. MASSOT MUNTANER, «Joan Estelrich, entre la vida i els llibres» a *Escriptors i erudits contemporanis*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia del Montserrat, 1996, p.65-97; els diferents articles continguts a Diversos autors, *Miscel·lània Joan Estelrich*, Mallorca, El Tall, 1997, i de J. PLA, «Joan Estelrich o la dispersió (1896-1958)» a *Homenots. Primera Sèrie, Obra Completa*, Vol. XI (2a edició), Barcelona, 1980, p. 475-516.

Maseras, intentà aconseguir el reconeixement dels drets del poble català en el si de la Societat de Nacions i en les diferents conferències de les nacionalitats que es donaren al llarg dels anys vint i que resumí en el seu *La qüestió de les minories nacionals*² (1928). Durant la Segona República, Estelrich fou elegit diputat per Lliga Catalana per Girona (1931-1936) i durant la Guerra Civil, d'acord amb l'estratègia de Francesc Cambó, col·laborà activament amb la propaganda antirepublicana del bàndol franquista.³ Acabada la guerra tornà a Barcelona, on col·laborà amb diferents publicacions i, des de 1952 fins a la seva mort (1958), fou delegat a París a la seu de la UNESCO per compte de la dictadura de Franco.

Amb aquest article ens interessa subratllar la importància de les oficines d'Expansió Catalana i l'epistolari del fons Estelrich dipositat a l'Arxiu de la Biblioteca de Catalunya, especialment perquè ens ofereixen unes claus de la difusió de la cultura catalana en les xarxes de literats italians. El seu ressò el podríem visualitzar per les traduccions a l'italià o per la publicació de produccions poètiques o literàries catalanes. Nombrosos foren els catalanòfils italians després de la Primera Guerra Mundial, l'estudi de Gabriella Gavagnin⁴ ens ofereix un bon mirall d'aquestes sinèrgies recíproques. En aquest marc, també hi ha unes connexions polítiques de gran interès, perquè com hem esmentat suara, en el mateix fons Estelrich queda palesa la tasca que Estelrich va dur a terme per difondre el plet català en l'àmbit internacional durant tota la dictadura de Primo de Rivera.

En el citat epistolari de Joan Estelrich es pot consultar la correspondència entre aquest personatge i Cesare Giardini, vertader impulsor de la traducció de la literatura catalana contemporània a Itàlia en el període i apassionat entusiasta de la cultura i història del Principat. Giardini havia

---

² J. ESTELRICH, *La qüestió de les minories nacionals*, Barcelona, Llibreria Catalònia, 1929. Sobre l'actuació mancomunada entre Estelrich i Maseras vegeu els estudis de Montserrat Corretger i especialment: M. CORRETGER, *Alfons Maseras: intel·lectual d'acció i literat*, Barcelona, Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995. Sobre el context de la Societat de Nacions entre les dues guerres mundials vegeu de X.M. NÚÑEZ SEIXAS, *Entre Ginebra y Berlín: la cuestión de las minorías nacionales y la política internacional en Europa: 1914-1939*, Madrid, Akal, 2001.

³ Vegeu en aquest sentit, B. DE RIQUER, *L'últim Cambó*, Vic, Eumo Editorial, 1996.

⁴ G. GAVAGNIN, *Classicisme i Renaixement: una idea d'Itàlia durant el noucentisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia del Montserrat, 2005.

nascut a Milà, el 1889, i s'havia dedicat al teatre fins a l'edat de 24 anys, quan va deixar la feina d'actor per dedicar-se en cos i ànima a la literatura.⁵

La relació entre aquest italià i Estelrich començà el 29 d'octubre de 1922, quan el primer escrigué al segon per comentar-li que s'havia apropiat a la literatura catalana, mitjançant els textos d'Alfons Maseras i de López Picó i que l'estudiós Alfredo Giardini li havia proporcionat la seva adreça. Giardini es posava així a les ordres d'Estelrich per tal de divulgar i traduir les obres més significatives del moviment cultural literari català contemporani. El 2 de novembre de 1922, Estelrich li contestava acceptant entusiasta de col·laborar amb ell i es prometia fer-li arribar totes aquelles obres significatives de la literatura del país; per això li deia: *«He anat llegint moltes de les vostres excel·lents versions del català i havia admirat —i agraiït íntimament— el vostre interès intel·ligent per les valors literàries de la meua pàtria. La vostra lletra m'ha portat una gran alegria. Podeu comptar-me amb els vostres amics i podeu tenir la fermança que us ajudaré fraternalment en els vostres treballs, facilitant-vos els elements que estiguin al meu abast»*.

Comentario:

En els mesos següents i al llarg de tot 1923, Giardini es dedicà amb cos i ànima a aquesta tasca de divulgador de la cultura catalana: rebé nombroses obres de literatura, poesia i teatre català que comentà i ressenyà per a revistes com la *Rivista d'Italia*, *Il Giornale di Roma*, *Le Lettere*, *La Sera*, *L'Esame*, *Le Opere e i Giorni*, el *Concilio*, *I Libri del Giorno*, etc., a part de traduir nombroses poesies de diferents autors catalans dels segles XIX i XX per a les revistes en qüestió. En aquest vessant de difusor de la cultura catalana a Itàlia, Giardini parlà de nombrosos autors, a part de la producció del mateix Estelrich. Així reflexionà sobre l'obra de Josep Carner, Joan Arnús, Joan Alcover, Gabriel Alomar, Jaume Bofill (Guerau de Liost), Prudenci Bertrana, Ramon Casellas, Víctor Català, Àngel Guimerà, Miquel Costa i Llobera, Josep Maria Junoy, Alfons Maseras, López Picó, Joan Maragall, Narcís Oller, Josep Pla, Carles Riba, Roig i Raventós, Llorenç Riber, Joaquim Ruyra, Josep Maria de Sagarra, J. Folguera, Jacint Verdager, etc., i explicà extensament el projecte i les obres que la Fundació Bernat Metge publicava.

⁵ Vegeu-ne la biografia a l'*Enciclopedia Espasa Calpe, ad vocem*. Es pot esmentar que en el monumental *Dizionario Biografico degli Italiani* que ha arribat al volum 66 no hi ha cap referència a Giardini, mentre que la seva vinculació al món cultural català va fer possible que fos inclòs en l'Enciclopèdia Espasa.

Tota aquesta tasca es podria resumir en unes paraules escrites pel mateix Giardini a Estelrich, en què li confirmava que «*continuava la campanya per a la catalanitat activament*». Aquesta tasca s'havia d'acompanyar també en la professionalització del mateix intel·lectual italià, que, havent deixat el món del teatre en nom de la seva vocació literària, havia de trobar els fons per mantenir-se.

En data 15 de febrer de 1923, li informava que l'empresa editorial Alpes de Milà, de la qual parlarem tot seguit, li havia proposat de publicar una antologia de la poesia catalana, traduïda a l'italià, tot i que l'editorial en qüestió «*volia garantida la venda d'alguns centenars d'exemplars a alguna societat catalana*».

Per altra banda, en la correspondència entre els dos, l'element polític no apareix quasi mai. Tot i que el 6 d'agost de 1923, l'italià confessava al seu corresponçal: «*Tingui'm en els seus records, estimat amic meu; tingui en els seus records aquest apassionat amant de l'ànima antiga i nova de la Catalunya que evadeix així una mica del seu país en què es viu avui en dia una vida ben poc alegre. [...] i no dubti que jo treballaré perquè l'ànima d'aquells pocs últims amants de la poesia que viuen avui a Itàlia s'apropi de manera fraternal a l'ànima dels poetes de Catalunya*».

Quasi un any després del cop d'Estat de Mussolini, Giardini deixava clar el seu neguit envers la Itàlia feixista.

La «política», si més no l'interès cap a un estudi sense parió de la política catalana, entrava en l'epistolari dels dos quan, el 14 de gener de 1924, Giardini escrivia a Joan Estelrich per comentar-li que «*l'empresa editorial Alpes de Milà, en la qual col·laboro des de novembre [de 1923], publica una biblioteca de cultura política i una col·lecció teatral. Digui'm quina obra (sobre sindicalisme, sobre regionalisme, etc.) catalana podria traduir aquí per a la primera (serà interessant fer veure que existeix un pensament polític a Catalunya) i quina comèdia per a la segona. L'obra política hauria de ser breu: jo havia pensat en La nacionalitat catalana d'en Prat de la Riba, però és massa local i potser no podria interessar els italians. Tot i això, si fos possible col·locar eventualment unes dues-centes còpies de la traducció del llibre de Prat de la Riba, en alguns dels instituts públics catalans, jo faria l'intent de la traducció. Miri, potser amb l'ajuda d'Alfons Maseras, si la cosa fos possible. Triats els llibres (volum polític i comèdia), me'ls faci arribar.*»

La resposta a Giardini, redactada en francès i datada el 4 de febrer de 1924, era d'una tercera persona que informava l'italià de la impossibilitat d'Estelrich de respondre-li a causa d'una llarga indisposició, tot i això li feia arribar el seu vistiplau a la traducció de l'obra pratiana: *«La vostra intuïció de traduir a l'italià La nacionalitat catalana de Prat de la Riba, li va semblar una idea excel·lent i el Sr. Estelrich acceptaria comprar dos-cents exemplars a 5 lires cadascú, és a dir, que donaria 1.000 lires per dos-cents exemplars.»*

El 28 de febrer de 1924, Giardini escrivia per dir-li que li donava les gràcies per l'adhesió immediata que havia donat al projecte de traducció de l'obra pratiana, que esperava traduir en temps ràpids. Afegia: *«M'he apuntat les dues-centes còpies que vostè comprarà; espero que Maseras en col·locarà altres dues-centes o dues-centes cinquanta. L'editorial Alpes, de la qual no sóc més que un empleat, ha posat com a condició per imprimir quatre mil còpies del llibre, que jo en col·loqui entre tres-centes i cinc-centes a Barcelona. Però la cosa serà facilíssima. Jo crec que l'aparició d'aquest llibre en italià serà una afirmació magnífica.»* En aquesta carta es desvelava que el pròleg de l'obra aniria a càrrec d'Antoni Rovira Virgili, com es desprèn de la carta en què es diu: *«Digui al Sr. Rovira i Virgili que espero al més aviat possible la introducció: preferiblement no gaire llarga. Seria molt feliç també si el senyor Rovira i Virgili em fes arribar els seus llibres sobre el nacionalisme que em posarien al corrent de moltes coses que encara em queden obscures.»*

La traducció i els treballs introductius al text pratian tardaren uns mesos més. No és sobrer repetir que l'impacte de la desaparició i assassinat del diputat socialista Giacomo Matteotti, el juny de 1924, com hem recordat abastament, suggerissin a Giardini d'esperar alguns mesos abans de publicar l'obra en qüestió. Així, en una carta del 18 d'octubre de 1924, afirmava que *«el llibre sobre Prat, es pot dir, que està acabat: fa dos o tres dies he enviat una còpia a París per a Maseras. Demà o passat demà lliuraré les còpies definitivament corregides a la tipografia, després d'això anirà a impremta. Caldria que em digués com ho he de fer per enviar les quatre-centes còpies a vostè i al Sr. Sandiumenge. Vostè es podria posar d'acord amb el Sandiumenge de manera que jo pogués fer una expedició única. El Sandiumenge s'ocuparia després de lliurar-vos les dues-centes còpies que li pertocuen».*

Per això, a finals de 1924, la traducció a l'italià del llibre de Prat de la Riba estava a punt de sortir publicada per l'editorial Alpes de Milà, però ens sembla suggerent explicar una mica més quin projecte editorial hi havia al darrere. També per veure com el mateix Giardini participant d'aquest projecte editorial s'ajustà a seguir les línies del règim feixista.

L'editorial Alpes i la traducció a l'italià de 'La nacionalitat catalana'

Tal com ha estudiat Patrizio Rigobon,⁶ ens sembla important subratllar aquesta aventura empresarial de les edicions Alpes de Milà, i de la seva col·lecció «Biblioteca di coltura politica», que fou creada per Franco Ciarlantini. Aquesta empresa publicà dos textos lligats a dues de les personalitats polítiques catalanes més importants del moment. Per una banda, com hem vist, traduí *La nacionalitat catalana* a l'italià el 1924 i, per l'altra, es féu càrrec de l'edició dels articles de Cambó apareguts a *La Veu de Catalunya* i que foren aplegats en un volum del títol *Il fascismo italiano* el 1925. És peculiar el cas de Franco Ciarlantini,⁷ un exmestre d'escola d'idees socialistes i que, com Mussolini, neutralista, en un principi madurà plantejaments partidaris de la intervenció italiana en la Primera Guerra Mundial, en què finalment participà en ser cridat a files com a soldat ras i va esdevenir oficial per mèrit. A la postguerra seguí les pautes del seu valedor: periodista del feixista *Popolo d'Italia*, es dedicà els anys següents a ser un fidel propagador dels ideals del règim. Inscrit al Partit Nacional Feixista des del 21 de febrer de 1923, fou parlamentari feixista en diferents legislatures, tot i que sobresortí en la seva tasca d'organitzador de la cultura: fou un dels impulsors del congrés dels intel·lectuals de Bolonya del març de 1925 que acabà impulsant el manifest dels intel·lectuals feixistes, redactat per Giovanni Gentile i publicat el 21 d'abril següent. Com a resposta a l'anterior, personalitats tan rellevants de la cultura italiana com Benedetto Croce, Luigi Einaudi o Arturo Carlo Jemolo signaren el manifest dels intel·lectuals antifeixistes, que, redactat pel

⁶ P. RIGOBON, «La traducció italiana de *La nacionalitat catalana* d'Enric Prat de la Riba», a *Les discours sur la nation en Catalogne aux XIXe et XXe siècles*, París, Université de Paris-Sorbonne-Éditions Hispaniques/Centre d'Estudis Catalans, 1995.

⁷ La seva biografia al *Dizionario Biografico degli Italiani, ad vocem*.

mateix Croce, es publicà el 30 d'abril de 1925 al diari *Il Mondo*.

A més, Ciarlantini es dedicà els anys següents a redactar nombrosos treballs la tònica dels quals era l'originalitat i l'apologia del feixisme italià i del seu Duce.⁸

En aquest marc, la publicació de l'obra capdavantera del nacionalisme català, de Prat de la Riba, no deixava de ser una paradoxa, ja que precisament les minories culturals presents a Itàlia representaven un maldecap que el feixisme volia aniquilar amb una campanya d'italianització forçosa. El mateix Ciarlantini s'havia instal·lat a Trento, al Tirol del Sud, que havia esdevingut italià després de la Gran Guerra i hi havia fundat el primer institut de propaganda italiana (Athesinum) i la llibreria Dante Alighieri amb una intencionalitat manifesta d'italianització dels habitants d'aquests territoris.

Com hem vist, a finals de 1924 sortia publicada finalment l'edició italiana de *La nacionalitat catalana*. Cesare Giardini escrivia directament el pròleg i hi declara que era necessària la traducció per la senzilla raó que «*el món dels estudiosos i dels politicants ignora [Prat de la Riba i la seva aportació] ja que la seva acció es va desenvolupar en un lloc massa restringit i en benefici d'una Nació massa petita*» i que es traduïa el llibre pensant «*en l'interès dels historiadors, dels polítics i de totes les persones sensibles al dret de les nacionalitats menors*». Aquesta afirmació era més aviat ben surreal, ja que el context històric de la publicació del llibre, com ha remarcat Patrizio Rigobon, era precisament el clima de violències que havia caracteritzat l'assalt al poder de les esquadres feixistes i l'enderrocament del sistema liberal i de les llibertats polítiques i civils de la ciutadania italiana.

La introducció de Giardini es dividia en quatre apartats: el primer, dedicat a explicar l'evolució del catalanisme de regionalisme a nacionalisme; el segon, a la reconstrucció de la nacionalitat catalana; el tercer, centrat en el nacionalisme de Prat, i finalment es parlava de les perspectives de futur de Catalunya. Considerem de gran interès la introducció de Giardini, ja que feia un excel·lent resum de la història recent de Catalunya i de l'impacte de la dictadura de Primo de Rivera per al públic lector italià.

---

⁸ Per a la cultura i les posicions dels intel·lectuals italians davant del feixisme vegeu: G. TURI, *Lo Stato educatore : politica e intellettuali nell'Italia fascista*, Bari-Roma, Laterza, 2002; G. BELARDELLI, *Il Ventennio degli intellettuali. Cultura, politica, ideologia nell'Italia fascista*, Bari – Roma, Laterza, 2005.

Així, començava explicant la intervenció cabdal d'Enric Prat de la Riba al Centre Escolar Catalanista. Fou aleshores que el futur «seny ordenador» del Principat explicà d'una manera diàfana que la nació dels catalans era Catalunya que, per petita o gran, era l'única pàtria dels catalans. Per això Giardini deixava clar d'entrada que a Prat de la Riba *«es deu el fet de corregir el catalanisme de la desviació regionalista, que, tot i essent lògica en la fase inicial en l'eixamplament del moviment, havia de convertir-se necessàriament en la principal antagonista del nacionalisme català»*. De la mateixa manera, recordava que el progressiu desvetllament nacionalista de la intel·lectualitat catalana havia provocat que *«el regionalisme semblés només un espanyolisme fora de lloc i antiquat»*. No podia ser més clar i contundent afirmant: *«Prat de la Riba assassinà el regionalisme, el va assassinar superant-lo. La Catalunya considerada com a regió, i res més, seria una Catalunya espanyola. La Catalunya nació és l'autèntica Catalunya catalana.»*

Fent una referència a l'actualitat de 1924, Giardini subratllava que Miguel Primo de Rivera i el seu fidel Alfons Sala (el president de la Mancomunitat de Catalunya) es proclamaven regionalistes però havien fet tot el possible per aniquilar l'instrument d'autogovern català, representat per la Mancomunitat, creada per decret el 26 de març de 1914. La paradoxa era significativa, ja que, com recordava l'autor del pròleg, aquesta institució havia modernitzat el Principat i *«havia fet de Barcelona el més gran centre de cultura d'Espanya i de Catalunya, la regió més civilitzada»*. Així mateix denunciava que *«últimament el govern espanyol —i en el seu lloc el Directori Militar— impressionat per l'expansió que anava assumint el moviment català i per la grandiositat i magnificència de l'obra duta a terme per la Mancomunitat havia suprimit arbitràriament tots els representants catalans llegendàriament elegits pel poble amb personal espanyolitzant»*.

Giardini continuava remarquant que en el moviment catalanista hi havia hagut precursors com Valentí Almirall, Josep Torras i Bages, Francesc Pi i Margall, però cap d'aquests autors havia vist amb tanta claredat la idea de nació com Enric Prat de la Riba, que ho havia sabut explicar d'una manera molt didàctica amb el seu breviari *Compendi de doctrina catalanista*.

En el segon apartat del llibre es repassava l'obra cabdal de Prat de la Riba en vertebrar un partit polític modern —La Lliga Regionalista (el nom de la qual era un paradoxa ja que era una força *«prevalentment nacionalista»*)—

i en la seva obra al capdavant de les institucions, de la Diputació primer i de la Mancomunitat després. Giardini remarcava que el polític de Castellterçol s'envoltà d'una sèrie de col·laboradors molt preparats amb els quals «*inicià la construcció d'un grandíssim edifici de civilització i progrés*». Després d'anomenar les obres públiques, els instituts educatius, les institucions culturals creades, el judici de l'autor de la introducció era claríssim: «[Gràcies a l'obra pràtica] *Catalunya no solament deixava de ser província, regió, sinó que deixava de ser també espanyola per esdevenir europea*».

En el tercer apartat, hi havia una reflexió sobre el nacionalisme pràctic en què Giardini deixava clar que el primer president de la Mancomunitat de Catalunya, tot i ser nacionalista, no aspirava a la independència de la seva pàtria sinó a una reestructuració de l'Estat espanyol sobre bases federals. Es subratllava també l'intent d'aconseguir una autonomia per part de Cambó i pels sectors moderats del nacionalisme català. Així mateix, l'autor del pròleg insistia que els catalanistes moderats havien intentat totes les possibles aliances per aconseguir el seu projecte d'autonomia però sempre havien fracassat, fins i tot havien jugat la carta de Primo de Rivera, que s'havia desvelat, *a posteriori*, com l'enemic més aferrissat de les aspiracions catalanes. En aquest marc, les propostes polítiques pràctiques quedaven superades, mentre que quedava inalterada l'ànima de la seva aportació: «*queda[va] l'afirmació definitiva de la nacionalitat catalana i la voluntat de reconstituir totalment l'edifici de la cultura nacional*». El text afegia que fins i tot els antics companys del polític de Castellterçol havien arribat a la conclusió que era impossible pactar les aspiracions catalanes amb l'oligarquia madrilenya.

Aquesta constatació portava l'autor del pròleg a reflexionar en un últim apartat sobre l'actualitat del problema polític català en el seu present i ho feia mitjançant una carta d'un autor que deixava anònim (el mateix Joan Estelrich? Alfons Maseras, Antoni Rovira Virgili o Carles Riba?), que remarcava la radicalització del moviment catalanista, a causa de la dictadura dels militars espanyols. Així s'insistia que «*la distància ideològica i sobretot sentimental s'ha fet tan petita que es pot afirmar que avui en dia a Catalunya hi ha una unitat de pensament i de sentiments que s'ha vist molt poques vegades en la història del nostre país*». La carta acabava amb la idea que la dictadura de Primo de Rivera havia estat un punt de no-retorn per al

nacionalisme català, que, mai com ara, repetia el concepte pratià pel qual Catalunya era l'única pàtria dels catalans.

Com ha estudiat Patrizio Rigobon,⁹ la incidència de l'obra pratiàna en els plantejaments del feixisme fou irrisòria, tot i això el diari *La idea nazionale* publicà el 25 d'octubre de 1925 un capítol del llibre pratià en les seves pàgines. L'obra de Prat podia interessar els intel·lectuals del règim per la part de crítica a les institucions liberals, no certament per impulsar una reforma regionalista de les bases de l'Estat. De tota manera, la praxi pratiàna no tenia res a veure amb la de Mussolini, que aviat expulsà totes les personalitats del món cultural i intel·lectual que no li donaven suport. El projecte humanista i civilista del polític de Castellterçol no es pot comparar amb les dèries del règim feixista. De tota manera, ens interessa subratllar que la traducció del text pratià i la seva introducció denotaven un interès d'uns ambients de la cultura italiana cap a les minories nacionals i, específicament, cap al fet català.

La traducció de l'obra camboniana sobre el feixisme italià

La primavera de 1925, aquesta correspondència catalano-italiana trobava una fita en la traducció de l'obra de Cambó *Entorn del feixisme italià* per part de l'editorial Alpes. Un cop més, Cesare Giardini es feia càrrec de la traducció, però aquesta vegada el prefaci el feia el mateix Franco Ciarlantini, director de la col·lecció de la «Biblioteca di cultura politica».

En l'epistolari de Joan Estelrich a Cesare Giardini no trobem referències directes a la gestió d'aquest projecte. Tot i que suposem que fou un altre cop una iniciativa del mateix Giardini. De fet, en una carta del 27 de desembre de 1924, Estelrich li deia: «Envio avui el manuscrit de la traducció del llibre de Cambó del Fascismo Italiano. Envio també un exemplar de l'edició catalana, per fer les correccions oportunes: crec que caldrà, tenint en compte la crisi actual del feixisme, posar en temps passat moltes de les paraules de l'autor dites amb temps de present. No oblideu la introducció sobre la personalitat de Cambó de l'antic ministre Ossorio y Gallardo, [que] ha escrit un prefaci molt interessant per a l'edició espanyola», i en la

---

⁹ P. RIGOBON, «La traducció italiana de *La nacionalitat catalana* d'Enric Prat de la Riba», op. cit.

postdata Estelrich insistia: «*El llibre de Cambó és d'actualitat palpitant i caldria publicar-lo urgentment.*»

En la introducció a l'obra *Il fascismo italiano*, Ciarlantini ressenyava la biografia del polític de Verges, posant l'accent sobre el sistema polític de la Restauració, el caciquisme i la degradació de la vida política espanyola. En aquest marc, subratllava l'aportació de Cambó a l'organització regionalista i explicava que el secret dels seus èxits, «*que portaren uns terribles cops als homes dels vells governs espanyols*», es trobava en dues qualitats antitètiques però en equilibri: l'idealisme i el realisme. L'autor del prefaci sintetitzava: «*Idealista en la formulació dels seus programes polítics, realista en llur actuació, Cambó és sobretot un realitzador*». El text continuava repassant-ne les actuacions des de l'Ajuntament de Barcelona fins a les Corts de Madrid, on sobresortí en la seva tasca de ministre de Foment (1918) i de Finances (1921). Remarcant la seva integritat política, es ressaltava que el polític de Verges «*en tota la seva vida pública havia servit un ideal: aquell de la Catalunya i havia intentat inserir aquest ideal en la vida d'Espanya*». En el mateix sentit, s'insistia que el polític catalanista havia continuat la seva dedicació al seu ideal després del cop d'Estat de Primo de Rivera, dedicant-se a l'obra de cultura de fer traduir al català totes les obres clàssiques gregues i llatines: «*Mitjançant aquesta gran empresa, que publicarà en el curs de quaranta anys quatre-cents volums, la Catalunya grega i llatina podrà tornar a apropar-se a les fonts primerenques i naturals de la seva personalitat*». Ciarlantini no dubtava a afirmar que «*també aquesta [obra cultural] era una via d'alliberament*».

En un segon apartat, l'autor del prefaci remarcava la bondat de la traducció de l'obra de Cambó, ja que la seva mirada sobre el feixisme era la d'un observador no directament implicat en els assumptes italians, que havia sabut escollir les parts positives i les negatives de la política de Mussolini. De la mateixa manera, reconeixia que el polític de Verges tenia una profunda animadversió cap al «*vell règim parlamentari en l'aspecte especial que aquest ha assumit en les nacions democràtiques llatines*». Tot i això, i des de la primera pàgina del llibre, s'avisava que l'anàlisi de la realitat italiana no servia com un mirall per trobar una solució als problemes de la societat espanyola. Tot i que, i hi tornarem tot seguit, Cambó subratllava temes que als lectors espanyols els recordaven problemàtiques molt sentides en la seva

actualitat.

En el tercer i últim apartat de la introducció, Ciarlantini explicava que havia traduït l'obra camboniana perquè aquest autor havia estat un dels pocs «*que sense ésser feixista i italià, ha comprès penetrar en l'ànim del feixisme i de la Itàlia nova*». Finalment, l'autor del prefaci afegia que les crítiques de Cambó al règim parlamentari haurien descontentat els liberals italians, ja que considerava negatiu que Mussolini no havia «*gosat abolir, o almenys, modificar el Parlament italià*» i conclouïa afirmant que publicava «*el llibre perquè el troba sa i perquè predicava el restabliment d'aquella jerarquia entre els diferents poders de l'Estat i d'aquella autoritat ben entesa del poder executiu que són entre els postulats més importants del Feixisme. Però el publica sobretot perquè en les belles pàgines de Cambó se sent un gran amor per a aquesta nostra Itàlia, operosa i plena de reminiscències gregues i romanes com la seva Catalunya.* »

Cal remarcar que Francesc Cambó, tal com han remarcat Jordi Casassas o Borja de Riquer,¹⁰ analitzava els vells sistemes liberals democràtics europeus que s'havien constituït al llarg del segle XIX i que havien entrat en una profunda crisi en el tombant de la Primera Guerra Mundial. Aquesta crisi havia donat joc a unes dictadures en els països més endarrerits. D'una manera molt clara ho deia el prestigiós jurisconsult Àngel Ossorio Gallardo en la versió castellana d'*Entorn del feixisme italià*, quan deia: «*A nadie pudo sorprender una crítica que, más propiamente, era una flagelación. Lo que el autor explicaba de Italia, traducíalo todo el mundo como reflejo de nuestras Cortes. Hundiéronse éstas, no por envilecidas, sino por inútiles y perturbadoras*».

El polític de Verges criticava el que havia estat l'allunyament dels parlaments dels problemes reals de la ciutadania, la seva ineficàcia i la corrupció generalitzada. En aquest marc, considerava que la falta d'una

---

¹⁰ Vegeu J. CASASSAS, «Francesc Cambó i Batlle. La seva aportació al catalanisme regeneracionista», pròleg a F. CAMBÓ, *El catalanisme regeneracionista*, Barcelona, Edicions La Magrana - Diputació de Barcelona, 1990, p. V-XXXIV, J. CASASSAS, «Introducció als grans temes cambonians», a Diversos autors, *El món de Cambó. Permanència i canvi en el seu 125 aniversari*, Barcelona, Institut Cambó, 2001, p. 13-36, i de B. DE RIQUER, *L'Últim Cambó*, op. cit. i ídem, *Francesc Cambó entre la Monarquia i la República*, Barcelona, Editorial Base, 2007.

ciutadania amb valors democràtics, l'absència d'una cultura cívica del país, era també una de les causes principals que havien portat a la mort d'aquells sistemes parlamentaris. Així, el feixisme era la reacció patriòtica a aquests mals, tot i que el seu principal problema era la seva temporalitat, ja que la dictadura podia durar un temps però no podia ser la solució del sistema. Es necessitava un govern fort que tornés el prestigi al sistema parlamentari i garantís l'ordre públic i la seva reflexió era evidentment pensada en el context espanyol més que en l'italià.

Cal remarcar, tal com va explicar Jordi Casassas,¹¹ que el llibre *Entorn del feixisme italià* va servir a Joaquim Maurín com a demostració cabdal que el polític de Verges era un dels principals inductors directes de la dictadura de Primo de Rivera i que el llibre cambonià esdevenia el text en què el general podia inspirar-se en la seva obra despòtica. Així, el llibre de Maurín, *Los hombres de la dictadura* (Barcelona, 1930) —i també el posterior d'Andreu Nin, *Las dictaduras dels nostres dies* (Barcelona 1930)—, contribuï d'una manera significativa a transformar Cambó en el símbol dretà i identificat amb totes les temptatives «feixistes» tan corrents de l'època.

Aquesta visió maniquea del personatge no tenia en compte tampoc que la primera edició de l'obra (en català i el 1924) portava l'eloqüent subtítol de «Meditacions i comentaris sobre problemes de política contemporània», que implicava un marc de preocupacions que un polític com Cambó havia de tenir davant les dificultats dels règims liberals europeus d'ajustar-se a les dificultats de la postguerra. Aquestes preocupacions de política internacional eren testimoniades també per la publicació el mateix any del llibre *Visions d'Orient* (1924).

De totes maneres, l'edició d'aquestes dues obres es realitzà en un moment particularment intens de la publicació d'obres de la cultura catalana en llengua italiana, ja que en el mateix període aparegué també l'*Antologia dei poeti catalani contemporanei (1845-1925)* per les edicions torineses d'Il

---

¹¹ J. CASASSAS, «Francesc Cambó i Batlle. La seva aportació al catalanisme regeneracionista», op. cit., p. X-XI. Una lectura recent partidària de llegir les aportacions cambonianes com a «prefeixistes» a M. PÉREZ NESPEREIRA, «Les amistats perilloses. Cambó, Estelrich i el feixisme italià», a *Afers* n. 62/63 (2009), p. 279-288.

Baretti (1926)¹² o la novel·la *Josafat* de Prudenci Bertrana per la mateixa editorial Alpes de Milà (1927).¹³ En tots aquests casos destaca que l'eix Estelrich-Cambó fou el pont que féu possible l'edició d'aquestes obres i que representaren una via per a la projecció de la cultura i de la identitat catalanes fora de les fronteres de l'Estat espanyol.

---

¹² *Antologia di poeti catalani contemporanei, 1845-1925*, Torí, Edizioni Il Baretti, 1926 (traducció de C. Giardini).

¹³ P. BERTRANA, *Josafat : romanzo*; traduzione di Giuseppe Ravegnani ; seguito da sei novelle tradotte da Cesare Giardini, Milà, Alpes 1927.